

Włodzimierz Bentkowski

Działalność polskich konserwatorów w Marina-El Alamein w 1988 r.

Ochrona Zabytków 43/2 (169), 79-83

1990

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

WŁODZIMIERZ BENTKOWSKI

DZIAŁALNOŚĆ POLSKICH KONSERWATORÓW W MARINA-EL ALAMEIN W 1988 R.

W 1988 r. – zgodnie z umową zawartą między Egipską Organizacją Starożytności, Polską Stacją Archeologii Śródziemnomorskiej i PP Pracowni Konserwacji Zabytków – w Egipcie przebywała grupa konserwatorów z zamojskiego oddziału PKZ. Celem pobytu tej ekipy było rozpoczęcie prac konserwatorskich na terenie odkrytej w północnym Egipcie, niedaleko El Alamein, starożytnej miejscowości.

Odkrycia tego dokonano podczas budowy ośrodka wypoczynkowego – Marina¹. Pierwsze prace wykopaliskowe przeprowadzili jesienią 1987 r. egipcjacy i polscy archeolodzy. Wtedy też grupa polskich konserwatorów z PKZ, pod kierunkiem mgr. inż. arch. G. Zamojskiego, zinwentaryzowała większość odkrytych zabytków. W następnym roku w Marina pracowała ekipa konserwatorów z zamojskiego oddziału PKZ².

Zabytkowy obszar położony jest nad brzegiem morza, ok. 6 km na wschód od El Alamein. Obejmuje 1200 m w kierunku wschód–zachód i 800 m w kierunku północ–południe. Na obszarze tym odsłonięto ok. 30 zabytkowych budowli.

Dotychczasowe, wstępne jeszcze, badania wskazują, że między III w. p.n.e. a V w. n.e. istniała tu osada.

Wśród odkrytych obiektów są domy mieszkalne, budynki użyteczności publicznej, sakralne, gospodarcze, obiekty infrastruktury oraz nekropolie. Nie można jeszcze w pełni odczytać kształtu osady. Rozplanowanie poszczególnych zespołów budowli wskazuje jednak, że mamy do czynienia z funkcjonalnie zaplanowaną osadą o miejskim charakterze, podobną do innych miast zakładanych przez przybyszów z Hellady³. Stan zachowania zabytków jest różny. W większości wypadków można odczytać fragmenty ścian budowli, zarysy posadzek oraz odnaleźć zniszczone detale architektoniczne. Stan zachowania struktury murów jest różny, w zależności od użytych materiałów – kamienia ciosanego, łamanego oraz cegły suszonej czy spoiw – zapraw wapiennych i glinianych.

Niewielkie możliwości polskich konserwatorów spowodowały, że zajęli się oni tylko trzema wybranymi obiektami. Ze świadomością różnych ograniczeń⁴, w nadziei, że dalsze badania tych i innych obiektów wzbogacą wiedzę o nich, podjęto próbę opracowania wstępnej koncepcji ich rewaloryzacji. Przyjęto jako zasadę główną indywidualne traktowanie każdego zabytku, utrwalenie w pierwszej kolejności zachowanej substancji, a dla jasnej i zrozumiałej ekspozycji w przyszłości dopuszczono możliwość ograniczonej rekonstrukcji fragmentów budowli.

Wybrano następujące zabytki: podziemną cysternę, dom mieszkalny oraz pomnik nagrobny. O takim wyborze przesądził stosunkowo dobry stan zachowania, stan zaawansowania badań archeologicznych, a także różnorodność funkcji i form architektonicznych tych budowli.

Podziemna cysterna

Cysterna, położona w południowo-wschodniej części zabytkowego obszaru, składa się z wykutego w skale zbiornika oraz z częściowo wykutej, a od góry obudowanej „szyi” będącej wejściem do niego. Cysterna jest w dużej mierze zamulona, a spękany na skutek ruchów tektonicznych skalny strop wsparty na czterech kamiennych słupach – ostańcach uniemożliwia jej dalszą, bezpieczną eksplorację.

Zasadniczym problemem konserwatorskim stało się takie zabezpieczenie skalnej struktury, by można było zakończyć prace badawcze i udostępnić obiekt zwiedzającym. W celu wzmocnienia stropu cysterny zaprojektowano wykonanie żelbetonowych podciągów, do których można będzie podwiesić spękane fragmenty. Cała ta konstrukcja ukryta byłaby pod nasypem ziemnym, jaki jest na stropie cysterny. Przewidziano też ponowne osadzenie kilku ciosów sklepienia „szyi”, wzmocnienie słupów klamrami i wypełnienie szczelin betonem. Tak usztywniona konstrukcja zapewni bezpieczeństwo dalszych badań.

Dom mieszkalny nr 9

Dom oznaczony numerem 9 jest jednym z kilku odsłoniętych do tej pory domów mieszkalnych.

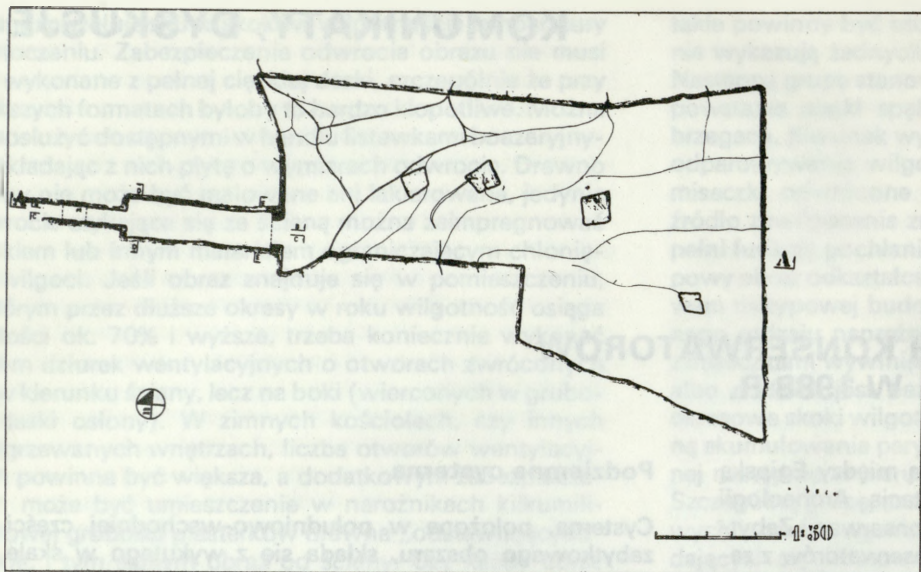
Położony jest w centralnej części zabytkowego obszaru. Jest budowlą o rzucie zbliżonym do prostokąta o wymiarach 40 × 24 metry. Jego mury zachowały się nawet do 2 m wysokości. Dom nie jest jeszcze całkowicie odsłonięty, choć główne pomieszczenia zostały już odkryte przez archeologów egipskich. Zajęliśmy się więc zespołem 14 pomieszczeń skupionych wokół centralnego dziedzińca. Wejście do domu prowadzi od strony zachodniej. Cztery kamienne stopnie wiodą do drzwi prowadzących do przedsionka (pomieszczenie nr 1). Po jego południowej stronie znajduje się latryna (pomieszczenie nr 2) wyposażona w kanał z odpływem do osadnika umiejscowionego za murem zewnętrznym domu. Po stronie północnej

¹ Nazwę tę przejęli tymczasowo także badacze. Przypuszczenia, że mogła to być miejscowość opisana i nazwana przez Strabona Leukaspis nie są do tej pory potwierdzone.

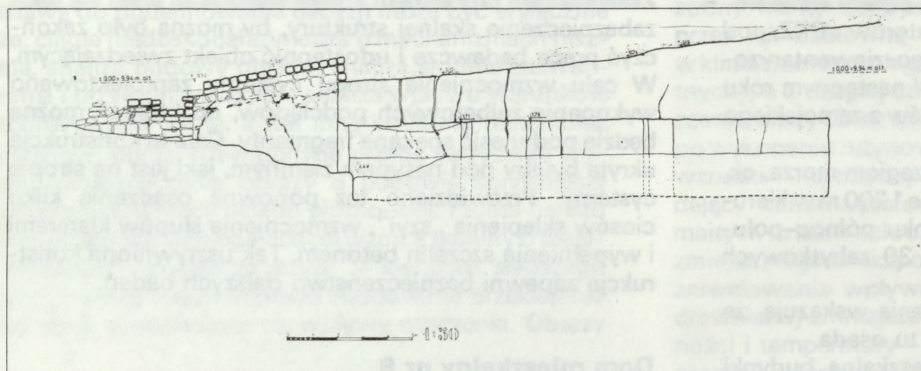
² W ekipie pracowali arch. arch. J. Radzik, K. Kamiński, W. Bentkowski, konserwator U. Fidecka, konstruktor A. Sawecki. Współpracowali archeolodzy egipcjacy: P. Faisal, M. Ashmawy, p. Abdelazis el Sayed el Shinawy, p. Ezzat O. el Hamahmy.

³ A. Wąsowicz, *Zagospodarowanie przestrzenne antycznych miast greckich*. Wrocław 1982, s. 199.

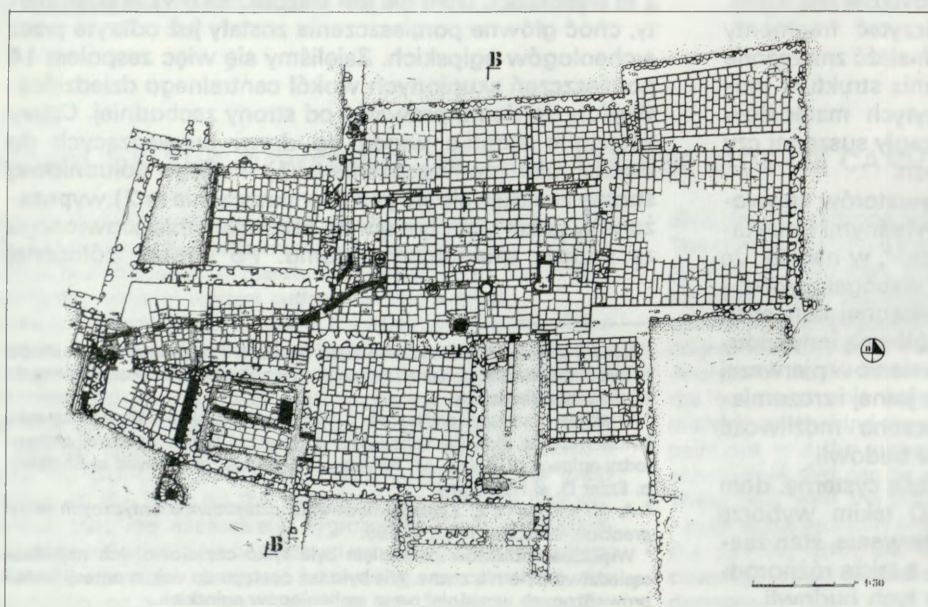
⁴ Większość obiektów odsłonięta była tylko częściowo. Ich najbliższe sąsiedztwo było nie znane. Nie było też dostępu do dokumentacji badań prowadzonych wcześniej przez archeologów egipskich.

1. Plan cysterne
1. View of cistern

2. Przekrój podłużny przez cysterne
2. Lengthwise section through cistern

3. Dom nr 9 – plan
3. House at no 9 – layout

z przedsionkiem sąsiaduje pomieszczenie magazynowe (nr 3), gdzie znaleziono wiele amfor tkwiących w piasku. Kolejnym pomieszczeniem (nr 4) jest rodzaj korytarza prowadzącego na dziedziniec domu (nr 5). Środkowa część dziedzińca nie była zapewne osłonięta dachem. Z dwu stron otaczał ją kolumnowy portyk, z trzeciej wejście pod dach prowadziło między dwoma filarami. Od strony północnej sąsiadują z dziedzińcem trzy niewielkie pomieszczenia (nr 6, 7, 8).

W jednym z nich (nr 6) odnaleziono wbudowane w ścianę fragmenty ceramicznego naczynia stanowiącego system kominowy.

Od strony południowej przylega do dziedzińca duże pomieszczenie dostępne przez otwór ze śladami drzwi biegunowych (nr 9).

W kolejnym pomieszczeniu, prawdopodobnie gospodarczym (nr 10), odsłonięto szereg amfor ułożonych w pachach sklepień dwu niewielkich piwnic dostępnych przez właz zamykany kamienną płytą. Z pomieszczeniem nr 9 sąsiaduje dwutraktowa klatka schodowa (nr 11) z zachowanymi dwoma najniższymi stopniami dolnego biegu. Kolejnym pomieszczeniem jest pokój (nr 12) w południowo-wschodnim narożniku domu.

dzińca oraz na szczątkach aediculi. W cysternie, kanale latryny oraz bruzdach rynien stwierdzono występowanie tynków wodoszczelnych.

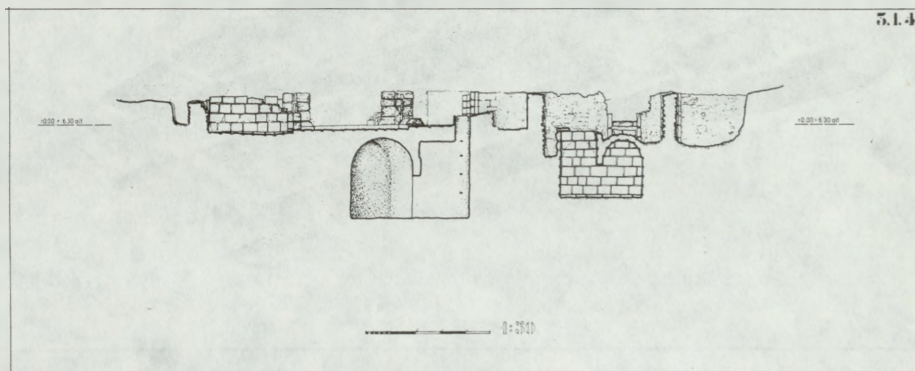
Opisany powyżej dom wydaje się mieć złożone pochodzenie. Zasadnicze elementy, a mianowicie: sień, korytarz otwarty na dziedziniec, główna sala poprzedzona opilastrowanym przedsionkiem czy też zgrupowanie pomieszczeń gospodarczych przy wejściu – wskazują na jego greckie pochodzenie.

Budowla o takim układzie podobna jest do domów odkrytych np. w Priene⁶. Są także elementy znane z willi rzymskich. Wejście składa się z dwu wyraźnie oddzielonych pomieszczeń – vestibulum i fauces. Z kolei połączenie pomieszczenia 14 z dziedzińcem przypomina podobny sposób połączenia tablinum z atrium znany z domu z drewnianym przepierzeniem w Herkulanum⁶.

Polichromie o ramowym charakterze występowały na obszarze cesarstwa w końcu II i w III w. n.e. Aedicula mogła pełnić rolę lararium (jak podobna w domu o czerwonych ścianach w Pompejach)⁷, a może obudowana nią wnęka była miejscem, gdzie ustawiano rzeźby. Wszystkie te elementy świadczą o rzymskich wpływach na tradycyjnie grecką formę domu.

4. Przekrój przez cysternę i piwnicę domu nr 9

4. Cross section through cistern and cellars house at no 9

W kierunku zachodnim można wejść z dziedzińca do pomieszczenia nr 13, a we wschodnim przez dwa otwory do największego pomieszczenia domu (nr 14).

W jednym z tych otworów zachowały się ślady drewnianej ościeżnicy, a w drugim drewnianej przegrody. Ostatnim pomieszczeniem jest podłużny pokój (nr 15) dostępny z poprzedniego.

Dom wyposażony był w cysternę zlokalizowaną pod dziedzińcem. Woda deszczowa z dachów sphywała bezpośrednio do cysterny. Woda z dziedzińca służyła do splukiwania latryny bądź kierowana była do zbiornika-lawy przy wejściu.

W trakcie odslaniania obiektu znaleziono wiele detali architektonicznych. Są to bębny kolumny, głowice, fragmenty tympanonu, gzymsów oraz fryzu z tryglifami i metopami.

Najciekawszym detalem okazały się szczątki aediculi – płaskiej wnęki zamkniętej konchą i tympanonem, a obramowanej dwoma kolumnkami.

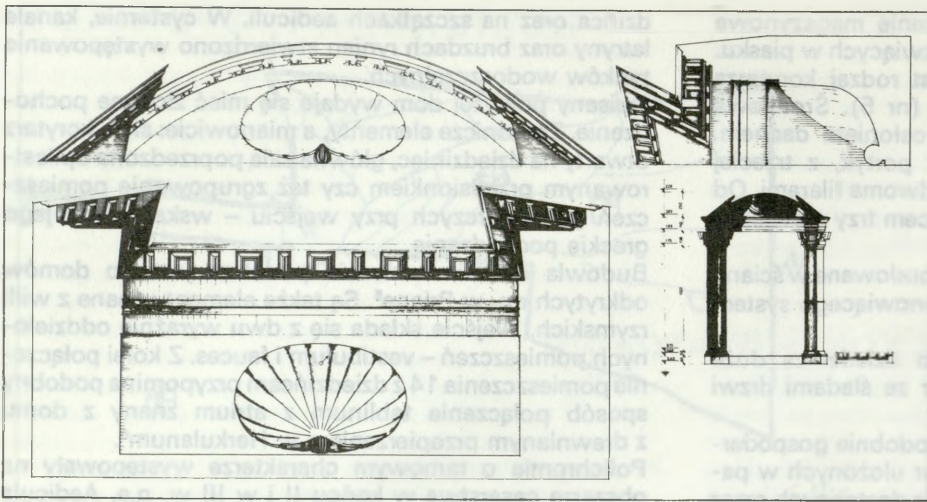
Budynek był otynkowany. Część tynków (pomieszczenie nr 12, 14) była polichromowana. Podobne kolory polichromii (lapis lazuli, czerwień pompejańska, szafran) stwierdzono na gipsowych sztukateriach kolumn dzie-

Naszym zadaniem było, oprócz szczegółowej inwentaryzacji, projektowe określenie niezbędnych prac konserwatorskich. W wypadku domu nr 9 przyjęliśmy zasadę ograniczenia działań do minimum. Mieliśmy tu do czynienia z obiektem odsłoniętym tylko częściowo. Nie można było w pełni odtworzyć jego kształtu, a jednak należało niektóre odnalezione elementy ochronić i uczynić. Zaplanowaliśmy w tej sytuacji takie prace konserwatorskie, które umożliwią właściwą i zrozumiałą ekspozycję obiektu. Oprócz wzmocnienia i podwyższenia murów w pewnych miejscach oraz uczynienia otworów proponowano rekonstrukcję jednej z kolumn portyku w całości, a także rekonstrukcję aediculi z osadzeniem jej w ścianie pomieszczenia 14. Ideę tę obrazuje najlepiej załączony rysunek.

⁶ R. L. Scranton, *Greek Architecture*. London 1968, s. 43.

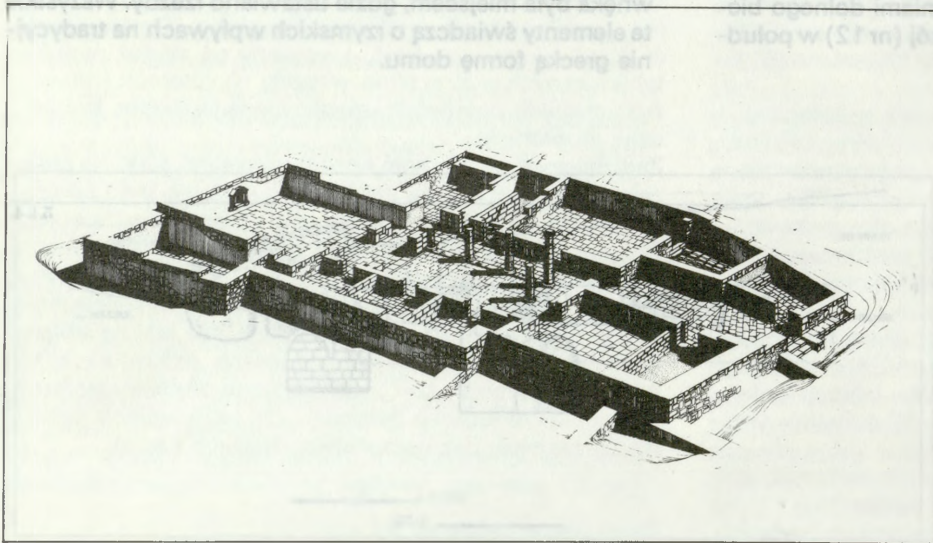
⁶ M. Grant, *Miasta Wezuwiusza – Pompeje i Herkulanum*. Warszawa 1986, ss. 131, 132.

⁷ L. Castiglione, *Pompeje i Herkulanum*. Warszawa 1986, s. 214.

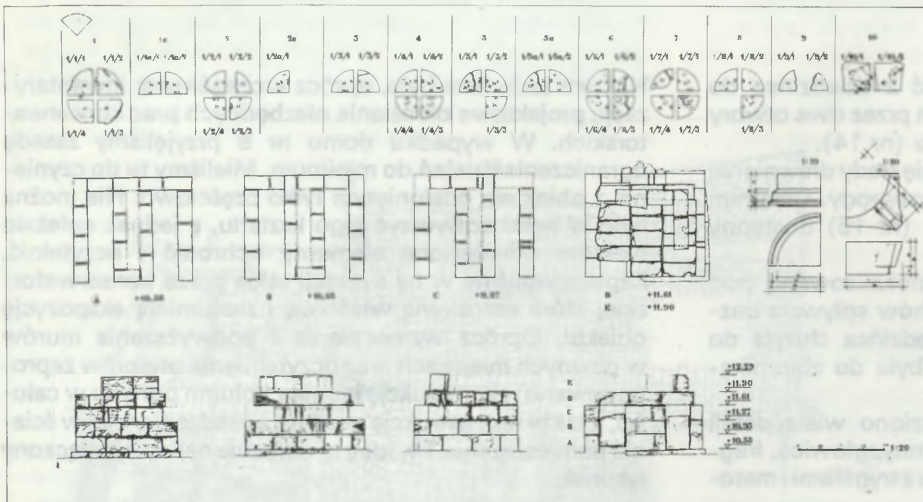
5. Aedicula – rekonstrukcja

5. Niche – reconstruction

6. Dom nr 9 – stan po konserwacji

6. House no 9 – after conservation

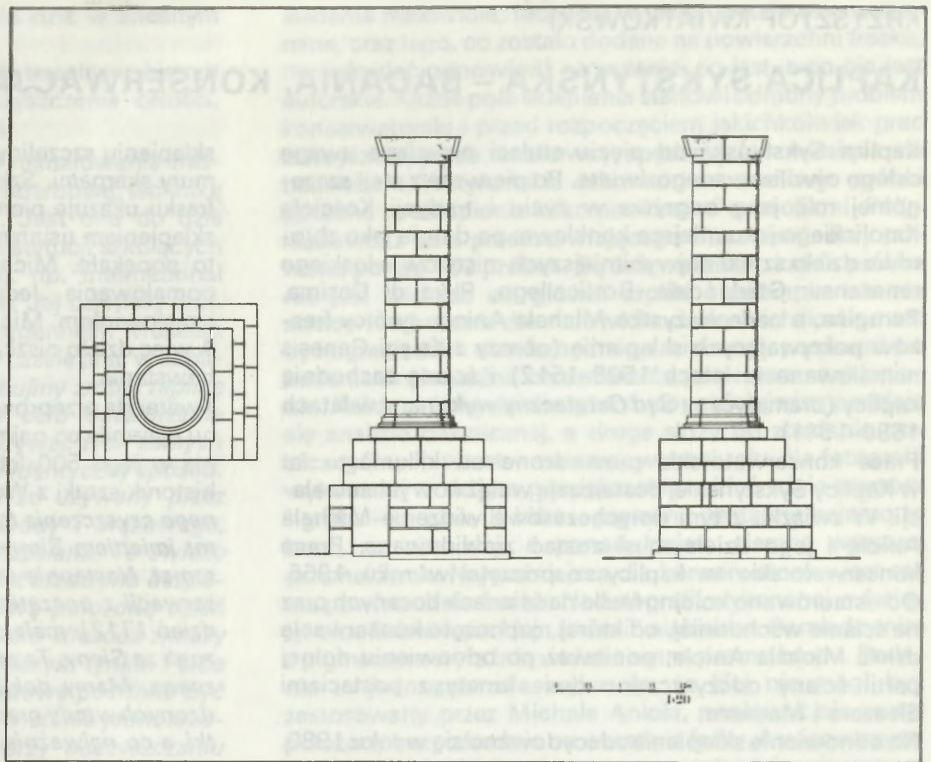
7. Pomnik T-1 – inwentaryzacja odnalezionych elementów

7. Statue T-1 – inventory of discovered elements

Pomnik nagrobny T – 1

Pomnik odsłonięty przez polskich archeologów pracujących pod kierownictwem prof. W. Daszewskiego znajduje się w południowo-zachodnim rejonie wykopisk. Jest to obszar nekropoli, której badania są ciągle we wstępnej fazie.

Budowla składała się z podstawy (zawierającej dwa loculi) oraz kolumny z bazą i głowicą. Zachowało się ok. 80% elementów całości. Rozrzucone ciosy kolumny odsłonięto po południowo-wschodniej stronie podstawy, nie odnaleziono jedynie elementu, jaki mógł wieńczyć pomnik. Loculi zawierały wiele pochówków, a ich wypo-

8. Pomnik T-1 – rekonstrukcja

8. Statue T-1 – reconstruction

(rys. 1 i 2 – A. Sawecki, rys. 3 i 4 – W. Bentkowski i U. Fidecka, rys. 5 i 6 – J. Radzik, rys. 7 i 8 – K. Kamiński)

sażenie oraz forma pomnika pozwoliły archeologom na datowanie obiektu na przełom I i II w. n.e.

Możliwość odtworzenia kształtu pomnika przesądziła o podjęciu decyzji o jego całkowitej rekonstrukcji.

Opisane powyżej zabytki stanowią tylko mały procent już odnalezionych obiektów. Wszystkie jednak wymagają podjęcia natychmiastowych prac konserwatorskich. Pozostawienie obiektów bez zabezpieczenia może w ciągu

2–3 lat doprowadzić do ich całkowitej destrukcji. Pierwszy sezon prac konserwatorskich PKZ zakończył się, niestety, tylko przygotowaniem dokumentacji. Czy będziemy mieli możliwość podjęcia wykonawczych prac konserwatorskich i dokumentacyjnych następnych obiektów, zależy już tylko od Egipskiej Organizacji Starożytności.

arch. Włodzimierz Bentkowski
PKZ – Oddział w Zamościu

THE ACTIVITY OF THE POLISH CONSERVATORS IN MARINA – EL ALAMEIN IN 1988

In 1988 a group of conservators from the Zamość branch of the Ateliers for Conservation of Cultural Property (PKZ) began preservation work in Medina, located in northern Egypt.

Preliminary studies have shown that the settlement existed between the 3rd cent. B.C. and the 5th cent. A.D. It was a functionally planned settlement of an urban nature – with residential houses, public service buildings, sacral, utility houses and necropolises. The Polish conservators worked on three chosen objects – an underground cistern, the residential house at number 9 and a tombstone. The work was limited to the

preparation of a preliminary concept for their restoration, guided by the principle that the preserved substance needs to be protected first of all, while in the future there would be the possibility of limited reconstruction of the structure for exhibition purposes.

The investigated historical objects constitute a small percentage of already discovered objects. All, however, require urgent preservation steps to be taken. If these historical objects are left without any protection, they may be totally destroyed within 2–3 years.